

DOI
УДК 726.84:84(477-25)"16"

Людмила
ШЕВЧЕНКО-САВЧИНСЬКА

Кандидатка філологічних наук,
доцентка кафедри латинської мови
та медичної термінології та медичної
термінології НМІУ ім. О. О. Богомольця
(Київ, Україна)

ЙОГАН ГЕРБІНІЙ ТА ЙОГО «КИЇВ ПІДЗЕМНИЙ»
*(виступ на щорічній конференції
Музею історії м. Києва, 2019 р.)*

Йоган Гербіній (1627–1676 рр.) чи то, в оригіналі, Ян Капуста, досі чекає на те, щоб бути визнаним одним із фундаторів латиномовної україніки, поряд із київським домініканцем Йосипом Верещинським (1532–1599 рр.), якому належить ідея створення самостійної козацької держави зі столицею в Києві; польським послом до Криму Мартином Бронецьким, який пророко поєднав у своєму «Tartariae descriptio» («Описі Татарії»), 1595 р. відомості про Кримське ханство з детальною інформацією про Київ і низове козацтво; професором Краківської академії Яном Петрицієм (1592–1641 рр.) та багато ін. Однак, на відміну від перелічених авторів, які акцентували увагу на географічному положенні та політичному житті України, Гербіній у своєму творі «Religiosae Kijovienses cryptae, sive Kijovia subterranea» — «Священні київські печери, або підземний Київ» (1675 р.) зосереджується на особливостях духовного життя, вірі та звичаях українців.

Йоган Гербіній народився в сілезькому містечку Бичині в родині ректора лютеранської школи. Навчався в Вітенберзькому, Лейденському, Утрехтському університетах, де вивчав філософію й теологію. 1655 р. вийшла друком його перша книга «Теолого-філософське дослідження горезвісної суперечки про рух Сонця й особливо Землі» — критика геліоцентричної системи Миколая Коперника. Рідкісний примірник цього трактату можна знайти у відділі стародруків Бібліотеки НАНУ ім. В. Вернадського. Серед інших творів — роздуми про освіченість серед жінок, дослідження місця, де міг бути на землі рай, «Академічна дисертація про дивовижні надземні і підземні водоспади світу», «Подиву гідне обрання Михайла Корибута в Польському королівстві» та багато інших праць, так само ґрунтовних, так само латиномовних і так само на досі актуальні теми.

Можливо, життєві обставини (Гербіній рано осиротів і втратив спадщину, проте завдяки благодійникам здобув добру освіту), непересічний гострий розум і тогочасні тенденції інтелектуального життя європейців спричинили особливий бароковий космополітизм світогляду науковця. Недарма поляки відносять його до своєї культури, хоча сам Ян-Йоган Капуста-Гербіній часто й охоче підкреслював власне громадянство словами «ми, германці». Дмитро Чижевський вважав Гербінія типовою людиною того часу: географічний розмах *circulus vitae*, сполучення різноманітних інтересів (природничих і теологічних), намагання синтезувати знання й віру, прагнення побачити все на власні очі, не надто покладаючись на авторитети, своєрідний творчий неспокій, що вів його від одного завдання до іншого, від однієї країни до іншої.

1672 р. Йоган Гербіній переїздить до Вільна. Через рік на прохання дружини знайомого лікаря зі Стокгольма, він розпочинає пошуки в Україні її сина, що колись навчався в київському єзуїтському колегіумі, і зник безвісти під час Хмельниччини. З цією метою Гербіній звертається передусім до місцевих православних монастирів, що зазвичай давали притулок і захист біженцям, та до офіційних посадових осіб. Він пише уклінного листа до чернігівського архієпископа Лазаря

Барановича, місцеблюстителя Київської митрополії / намісника московського патріаршого престолу у Києві, та до архимандрита Інокентія Гізеля, ігумена найвпливовішого руського православного монастиря — Києво-Печерської лаври. І хоча результати пошуків виявилися невтішними, заочне знайомство з києво-печерським ігуменом мало вагомі наукові наслідки: Гербіній скористався нагодою докладно розпитати про печери й мощі, якими славилась обитель. Гізелю передав Гербінію примірник видання Печерського Патерика (1661 р.) із двома планами печер і слов'яноруський Служебник. Обидві книги були використані вченим пастором при написанні його праці про київські святині. 1674 р. Гербіній вирушив до Московії, де хотів відвідати монастир у Печорі, щоб доповнити своє дослідження порівняннями, однак агресивні ченці-москвити прогнали його геть. На думку Д. Чижевського, того ж року Гербіній побував у Києві, однак документальних підтверджень цього візиту немає.

Для Гербінія лаврські печери були не головною, але, як видно з назви його книги, центральною й символічною темою. Композиційно «Київ підземний» поділяється на кілька великих сюжетних тем, дуже неоднорідних за обсягом та «науковою новизною»: є розділи, що просто переказують чи коментують відомі агіографічні твори, передусім, Києво-Печерський патерик; є матеріали проповідницького штибу (наприклад, розгляд феномена мощей і мироточивих голів), є і власні роздуми та висновки Гербінія. За допомогою Патерика Гербіній докладно описує печерський некрополь (хто, коли, як, чим, навіщо та за яких обставин викопав печери), наводячи імена 43-ох ченців, похованих у ньому. Для більшої наочності своєї розповіді він вміщує у книзі плани обох лаврських підземель з експлікацією, перекладеною на латину.

Зміст праці виглядає так:

- I. Про етимологію слов'янської назви Pieczara
- II. Про місце руських печер і особливо київських
- III. Про походження київських печер
- IV. Про творців київських печер
- V. Про матеріал київських печер

VI. Про форму київських печер

VII. Про план або спосіб копання печер

VIII. Про використання печер

IX. Про види руських печер

X. Про тіла, що лежать у київських печерах

XI. Задача. Яка причина непсування тіл, спочилих у київських печерах, упродовж 600 років.

XII. Про мироточиві голови або черепи у київських печерах.

XIII. Із розповідей русинів про диво мира печерного.

XIV. Про особливості русинів.

XV. Про те, що гідне подиву в русинів.

Письменник докладно висвітлює походження, устрій і призначення лаврських печер. Природно, що він згадує й інші відомі йому підземелля: чернігівські, про які прочитав у Патерику, і псково-печорські, куди зробив невдалу спробу потрапити. Описи печер супроводжуються екскурсами до історії хрещення Русі та з'ясуванням обставин і політичних наслідків цієї події. Чималу увагу приділено оглядові руської етно- й географії на загальному тлі стародавньої й античної історії. Говорячи про розміщення підземних катакомб у Києві, Гербіній згадує й про мешканців цього краю, козаків, і річку, з якої вони черпають свою силу й звитягу — Дніпро-Бористен: «Козаки живуть на річкових порогах, звідки заступають шлях татарським набігам».

Удаючись до порівняльної етимології, автор часто, хоча й не завжди вдало та впевнено («нехай шукають ерудити»), намагається пояснити значення різних українських слів. Так, слово «козак» Гербіній виводить поперемінно від «кози» (ніби-то козаки носили одяг з козячого хутра) або від «коси» — споконвічного землеробського знаряддя праці. Також дослідник із різноспрямованими науковими зацікавленнями відводить чимало місця розгляду об'ємних філологічних питань: «Серед іншого, подиву гідного в русинів, після священної церковності, йдуть мови їхні — руська і слов'янська, що між собою діалектом, як дочка та її мати, відрізняються. Отже мова слов'янська (що від гебрайської виводить свій початок або коріння) — це

мати руської, польської, вандальської, московитської, богемської, хорватської, ілірійської, а також болгарської, волоської та ін., які всі з праматері слов'янської як від головної своєї мови походять, її донечками звуться; між собою ж, як буває в сусідів, чимось відрізняються¹⁾».

Йоган Гербіній, що подібно до свого львівського колеги Яна Юзефовича, теж міг би сказати про себе: «Я — людина вельми прихильна до правдивості й короткості», розвінчує низку поширених тоді в Європі легенд: про те, що в Україні відбував заслання Овідій, що Київ — це славетна Троя, що нетлінні тіла, в київських печерах належать античним героям Гектору, Пріаму чи Ахілу. Гербіній ретельно перелічує фантастичні припущення своїх попередників (печери викопані троянцями, вони тягнуться під Дніпром до Чернігова, Смоленська, Москви й навіть Печори, що вони оббиті зсередини залізом, що збудували їх італійці тощо) і всебічно спростовує їх. Автор переважно згодний із православними джерелами, і лише одна теза — моці зберігаються нетлінними через свою святість — викликає в нього сумнів. Проте навіть це застереження він висловлює делікатно, зі сподіванням побачити все на власні очі, а вже тоді робити остаточний висновок. Пастор захоплюється вишуканою мелодійністю й гармонійністю церковних гімнів українців та існуванням особливого нотного письма для цих потреб; він поціновує музичну обдарованість православних українців вище за католицьку.

Судячи ж з останнього, XV розділу, Гербіній таки був уражений лайкою і стусанами від печорських монахів, оскільки він не втрачає нагоду дати порівняльну характеристику московитам і русинам: «Русини-наддніпрянци звичаями достатньо вишукані, оскільки у школах науками гуманітарними повсюди сумлінно розм'якшуються, а тому до іноземців людяніші, їх привітно приймають. Тоді як московити — неймовірні варвари: крім гордоців і жадібності, ницості, жодних людяних законів, ані цивілізованих звичаїв не пізнали. (...) Причина їхньої грубої пихи в тому, що вони вважають лише себе гідними

¹⁾Тут і далі наш переклад з латини «Киева підземного».

людьми і шляхетнішими за інші народи, так само лиш себе — християнами найвірнішими в небі й на землі, тому себе звать православними, а інші християнські народи — нечестивими, і від храмів своїх відганяють; ці люди, проте, за природою, раби, народжені у володарів своїх всевладді, через свої забобони перебувають у їхньому полоні, як діти».

Те, що Гербіній побував у Московії — безсумнівно, але чи побував він у Києві, і якщо ні, то звідки знав звичаї «руси-нів-наддніпрянців» (які дещо ідеалізує) — це ще належить з'ясувати. Так само як і те, де перебуває низка досі невіднайдених його праць, а також листування з Інокентієм Гізелем. Утім, шукати відповіді на поставлені запитання — це справа майбутніх, можливо, трохи завзятіших дослідників. Ми ж надали перевагу синиці в жмені, й поставили перед собою мету перекласти українською «Священні Київські печери чи Київ Підземний» повністю. І коли я кажу «ми», це не данина науковому етикету — йдеться про велику роботу невеликого колективу з трьох осіб, який я маю приємність представляти, проект «Медієвіст». Ми розділили між собою текст Йогана Гербінія і працюємо над перекладом. Запрошуємо до будь-яких форм наукової співпраці. Якщо бажання чи можливості співпрацювати зараз немає, — тоді просто зачекайте, і через деякий час ви зможете прочитати повний переклад українською «Religiosae Kijovienses cryptae, sive Kijovia subterranea» Йогана Гербінія — цей утілений заклик до прихильнішого й уважнішого порозуміння європейців зі своєю південно-східною околицею, «Україною, як зазвичай нині зветься землею дніпровських козаків».

